

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

**ФІСУН КАТЕРИНА ГЕННАДІЇВНА**

УДК 141.319.8:316.423.6

**ГЕНДЕРНА ТА РАСОВА ЕМАНСИПАЦІЯ  
В ХУДОЖНІЙ СВІДОМОСТІ ХІХ СТОЛІТТЯ:  
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія,  
філософія культури

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата філософських наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна  
Міністерства освіти і науки України

**Науковий керівник:** доктор філософських наук, професор  
**Суковата Вікторія Анатоліївна,**  
Харківський національний університет  
імені В. Н. Каразіна, професор кафедри  
теорії культури і філософії науки

**Офіційні опоненти:** доктор філософських наук, професор  
**Загрійчук Іван Дмитрович,**  
Український державний університет  
залізничного транспорту,  
професор кафедри філософії та соціології

кандидат філософських наук, доцент  
**Фесенко Галина Григорівна,**  
Харківський національний університет  
міського господарства імені О. М. Бекетова,  
доцент кафедри історії і культурології

Захист відбудеться «07» лютого 2018 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 243.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «04» січня 2018 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Подольська Т. В.

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми дослідження** обумовлена низкою теоретичних, методологічних і суспільних проблем. Питання расової та гендерної рівності, встановлення та гарантування рівних цивільних, культурних і політичних прав представників національних, расових, релігійних, гендерних меншин (minorities), лібералізація суспільних практик щодо тих, хто займає статус «Іншого» в культурі, як і раніше, залишаються одними з найбільш гострих в сучасному суспільстві і вимагають теоретичної рефлексії. Історично саме емансипація як широкий соціальний рух і культурний феномен є однією з форм лібералізації суспільної свідомості по відношенню до меншин й одним із дієвих способів формування полікультурного і демократичного суспільства. Виходячи з цього, дивним є той факт, що, хоча емансипаційні рухи і дискусії про необхідність емансипації займали досить багато місця в європейській культурі в XIX і першій половині XX століть, до теперішнього часу процеси емансипації і їх культурні проекції практично не були предметом філософського аналізу, і це обумовлює як теоретичну, так і соціокультурну актуальність нашого дослідження.

Важливим пунктом актуальності наших досліджень є той факт, що емансипацію ми досліджуємо на матеріалі художньої свідомості XIX століття, перш за все образів живопису як однієї з форм суспільної свідомості. Упродовж багатьох десятиліть вивчення живопису вважалося прерогативою мистецтвознавства, проте в Західній Європі й США, починаючи з 1970-х років, теоретики культурних і візуальних досліджень (Люблінська школа й роботи С. Жижека, Бірмінгемська школа та праці С. Холла, візуальна критика Дж. Бергера, Г. Поллок, Л. Нохлін, Л. Малві, Т. де Лауретіс) активно звертаються до вивчення живопису як до матеріалу, що репрезентує суспільну свідомість епохи. Такий аналіз базується на ідеях постмодерністських теоретиків про те, що образ Іншого (Other) і репрезентації гендерної, расової, національної інакшості (otherness) конструюється поглядом суб'єкта (spectator's look), і це робить візуальні мистецтва важливим елементом в розумінні функціонування мікрополітик влади і їх деконструкції. До теперішнього часу аналіз репрезентацій емансипації в художній свідомості методами сучасного критичного аналізу в українській філософії не проводився, і цей факт також актуалізує необхідність нашого дослідження. У дисертації живопис із периферії філософської уваги переміщується в його центр як важливе джерело для розуміння суспільних уявлень про емансипацію і владу, статус гендерного і расового Іншого в культурі й появу нових емансипованих суб'єктів. Таке звернення до художніх образів епохи як предмету філософського, гендерного, постколоніального аналізу здійснюється вперше, і це актуалізує наше дослідження.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана на кафедрі теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках комплексної наукової теми «Трансдисциплінарні дослідження в науці і культурі» (державний реєстраційний номер 0115U001701).

**Мета і задачі дослідження.** Метою дослідження є вивчення візуальних репрезентацій емансипованих Інших у художній свідомості XIX століття на матеріалі європейського й американського живопису, а також філософсько-антропологічний аналіз шляхів конструювання ключових ідей гендерної та расової емансипації в контексті художніх образів і сюжетів живопису XIX століття. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких задач:

- проаналізувати категоріальне поле й філософсько-культурні джерела проекту емансипації в контексті його історичних дискурсів в європейській та американській культурі XIX століття;
- вивчити філософсько-семантичний зміст проекту емансипації в контексті сучасних методів дослідження: критики влади М. Фуко, візуальної критики Л. Нохлін, Т. де Лауретіс, Л. Малві, феміністської та постколоніальної критики С. де Бовуар, Е. Саїда, Г. Бгабга, критики культурної гегемонії А. Грамші, Р. Барта, Е. Лакло, Ш. Муффа, постструктуралізму Ж. Дерріда, теорії Іншого в контексті підходів Ж.-П. Сартра, Дж. Батлера, Ю. Кристевої, І. Нойманна;
- проаналізувати типи емансипаторних дискурсів XIX століття, які отримали відображення в художній свідомості XIX століття (зокрема образи жіночої, расової, національної емансипації), у формуванні нових тем або сюжетів живопису;
- дослідити еволюцію художнього погляду епохи на соціокультурну роль жінки і представників расових меншин, виявити і типологізувати сюжети і теми в живописі XIX століття, в яких отримала свій відбиток жіноча, гендерна, расова емансипація, нові уявлення про культурну норму;
- розглянути зростання жіночої творчої активності в XIX столітті як одну із форм емансипації й проаналізувати відображення цієї активності на матеріалі творів жінок-письменниць і жінок-художниць XIX століття;
- використовуючи феміністську, постколоніальну, візуальну методологію, реконструювати принципи репрезентації расового Іншого й представників східних культур у фокусі колоніального («імперського», «завойовницького») й емансипаторного (антиколоніального, гуманістичного) погляду («look») в європейському живописі XIX століття;
- описати типологію й семантику сюжетів у живописі XIX століття з точки зору формування дискурсу емансипації расових і національних меншин і деконструкції імперського погляду в культурній свідомості XIX століття.

**Об'єктом дослідження** є художня свідомість XIX століття, образи та сюжети європейського й американського живопису XIX століття як матеріал реконструкції емансипаторних ідей епохи.

**Предметом дослідження** є еволюція семантики художнього образу Іншого в живописі XIX століття з точки зору гендерних, феміністських, постколоніальних методологій.

**Методологічні підстави дослідження.** У дисертаційному дослідженні використовуються методи сучасного критичного аналізу культури, зокрема феміністська й гендерна критика, постколоніальний аналіз візуальних текстів, метод дискурс-аналізу, деконструктивістський, історико-антропологічний і психоаналітичний підходи. У роботі застосовуються також аналітичний,

порівняльний, структурно-типологічний та структурно-семіотичний методи аналізу, крім того, такі методи аналізу художнього тексту, як реконструкція суб'єктивної спрямованості автора, інтертекстуальний аналіз.

Методологічною основою дослідження виступають концепції критики влади М. Фуко; концепція деконструкції Ж. Дерріда; постколоніальні теорії Е. Саїда, Г. Співак, Г. Бгабга, Я. Ставракіса, Р. Моханрам, Е. Каплан; гендерні теорії Б. Фрідан, Г. Гіллган, І. Кона; феміністська критика візуальних текстів Л. Малві, Т. де Лауретіс, Л. Нохлін, Г. Поллок, С. Жижека; феміністські теорії Л. Ірігаре, І. Седжвік, Е. Сіксу, Е. Гросс, М. Кіммела, Р. Коннела, Г. Рубін; теорії культурної гегемонії А. Грамші, Р. Барта, Е. Лакло, Ш. Муфф; філософія Іншого С. де Бовуар, Ю. Кристєвої, Дж. Батлер, І. Нойманна.

У роботі ми також звертаємося до сучасних концепцій лібералізму Р. Дворкіна, І. Берліна, У. Кімлика, О. Хеффе, до естетичних концепцій Дж. Бергера, У. Еко, М. Бахтіна, Л. Закса, Р. Арнхейма, до семіотичних теорій Ю. Лотмана, Р. Барта, Б. Успенського, Б. Гаспарова.

Важливими для нашого дослідження стали роботи теоретиків ХХ століття, які присвячені окремим аспектам емансипації, свободи, лібералізму і їх культурним проекціям: М. Хоркхаймера і Т. Адорно («Діалектика Просвітництва»), Е. Фромма («Втеча від свободи»), К. Бута («Безпека й емансипація»).

Також у своїй дисертації автор звертається до робіт українських дослідників, чий підходи або наукова проблематика корелювали з окремими аспектами нашого дослідження: роботи, присвячені взаємодії філософії і повсякденності (І. Карпенко), гендерному суб'єкту і його постколоніальному аналізу (І. Жеребкіна, Т. Гундорова), проблемам людської тілесності (Л. Газнюк, О. Гомілко), філософії трансгресії (В. Гусаченко), філософії Іншого і квір-теорії (В. Суковата), філософії мистецтва і медіа (Л. Стародубцева, Д. Петренко, Т. Лютий), міжнаціональним відносинам (І. Загрійчук), статусу гри в культурі (Я. Білик), проблемам ідентичності (Т. Воропай, О. Титар), філософським проекціям Просвітництва (О. Перепелиця).

Специфіка дисертації потребувала звернення до широкого спектру робіт з історії мистецтва, які залучені нами в якості історико-культурних джерел: зокрема праці Л. Вентурі, Л. Вергварі, А. Воллара, Г. Грутрой, Ф. Долта, Ф. Жюліана, К. Кларка, В. Міллера, А. Перрюшо, І. Віппера і ряду інших.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в аналізі процесів емансипації гендерних і расових меншин (культурних Інших) й емансипаторних дискурсів ХІХ століття, які отримали відображення в образах і сюжетах живопису ХІХ століття.

Наукова новизна одержаних результатів містить такі положення:

**Уперше:**

- проаналізовані структурно-семантичні характеристики проекту емансипації в контексті його історичних дискурсів в європейській та американській культурі ХІХ століття, визначена гендерна й національно-культурна специфіка емансипаторних дискурсів ХІХ століття, виявлена філософська спільність емансипаторних дискурсів;

- концептуалізовані теоретичні характеристики емансипації як складного комплексу культурних, економічних і політичних явищ, які проявилися в Європі й Америці в XIX столітті;

- обґрунтовано, що емансипація як суспільно-культурне явище має візуальний вимір, відбивається в різних формах, типах і жанрах художньої свідомості епохи, що дозволяє говорити про «візуальну антропологію» емансипації в XIX столітті;

- зроблено висновок про те, що протягом XIX століття художня свідомість (як одна із форм суспільної свідомості) стає простором боротьби двох протилежних дискурсів, які ми умовно позначили як «колоніальний» («імперський», «завойовницький») та емансипаторний (антиколоніальний, гуманістичний) та які отримали відображення в різниці зображення гендерних і расових Інших (представників гендерних, расових меншин), в створенні або деконструкції гендерних і расових ієрархій;

- реконструйована еволюція в зображенні соціального статусу жінки в живописі XIX століття, що відбилася в розвитку нових художніх тем й образів (з яких найбільш помітними стають теми «читаючої жінки», жінки-художниці або артистки, «спортивної жінки»);

- доведено, що в європейській свідомості та, як наслідок, в живописі XIX століття відбувається еволюція в розумінні Сходу як європейського Іншого і формування дискурсів «опору» по відношенню до «орієнталістської ідеології», в рамках якої Схід маркується негативно; з'являються художні твори, які деконструють колоніальний дискурс «східного Іншого», формують його позитивну культурну семантику;

- проаналізовані образи гендерної та расової емансипації в «жіночих романах» і в живописі європейських й американських художниць XIX століття і виявлені культурно-національні особливості зображення емансипації в жіночій творчості XIX століття.

### ***Удосконалено:***

- застосування постколоніальної, гендерної та феміністичної критики, теорії деконструкції, теорії Іншого, візуальної критики, теорії погляду по відношенню до творів класичного живопису, що є розширенням інструментарію українських соціально-гуманітарних наук;

- культурно-філософське розуміння «імперії» в суспільній свідомості XIX століття, яке отримало відображення в живописі XIX століття в образах «суб'єктів імперії» (білих громадян метрополії, що володіють всією повнотою цивільних прав) та Інших (представників гендерних або расових меншин), чиї цивільні та політичні права і культурні можливості залежать від їх місця в ієрархії цінностей імперії;

- удосконалена концепція, згідно з якою Інших імперії можна умовно визначити як «зовнішні Інші» по відношенню до імперії (що живуть на кордонах або за межами імперії) і «внутрішні Інші» (що живуть в межах імперії), що отримало відображення в різних типах сюжетів в живописі XIX століття;

- розуміння жіночої, расової та культурно-національної емансипації в суспільній свідомості XIX століття, форми і методи її відображення в мистецтві.

***Отримало подальший розвиток:***

- розуміння живопису як одного з типів «художньої антропології», в жанрах, сюжетах і темах якого відбувається відображення ідей і тілесних практик, актуальних для суспільства;
- ідеї концепції М. Фуко «турботи про себе», які трансформовані в дисертації в концепцію «турботи про Інших», що відображає становлення гендерної та расової емансипації меншин в культурі XIX століття;
- розширено застосування структурно-семіотичного методу, дискурс-аналізу та типологічного аналізу по відношенню до творів класичного живопису.

**Теоретичне і практичне значення одержаних результатів** полягає в можливості їх застосування: для подальшого дослідження культури і суспільної свідомості XIX століття; для вивчення емансипації як одного із значущих суспільних явищ; для вивчення сучасних дискурсів жіночої емансипації, емансипації расових і національних меншин; для розробки нових методологічних підходів у сучасному мистецтвознавстві, культурній антропології, філософії та теорії культури, історії культури, візуальній критиці, історії живопису, історії філософії, гендерній теорії; при створенні курсів, навчальних програм, написанні підручників і навчальних посібників з філософсько-культурологічних дисциплін.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційне дослідження виконано автором самостійно. В дисертацію включено матеріали авторської монографії як самостійного цілісного наукового дослідження, статті автора, які опубліковані в українських та зарубіжних виданнях, тези виступів автора на українських і міжнародних конференціях, а також наукові дослідження, що опубліковані у співавторстві.

**Апробація результатів дисертації.** Представлені в дисертаційному дослідженні матеріали обговорювалися в формі доповідей на наукових всеукраїнських, міжнародних конференціях, наукових семінарах і на регіональних конкурсах з філософської та гендерної проблематики. Зокрема, ідеї і результати дисертації були представлені на міжнародній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2014 р.); на міжнародній науковій конференції «Харківські студентські філософські читання» (Харків, 2013 р., 2014 р.); на міжнародній конференції «Пріоритетні напрямки в розвитку сучасного суспільства: міждисциплінарні дослідження. Філософські проблеми соціально-гуманітарного знання» (Белгород, 2014 р.); на IX міжнародній науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Рубіжне, 2014 р.); на міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання суспільних наук в XXI столітті» (Київ, 2015 р.); на міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (Одеса, 2015 р.); на V міжнародній науковій конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 2016 р.); на X Регіональному конкурсі молодих вчених «Гендерна політика очима української молоді» за підтримки Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації (Харків,

2016 р.), в якому автор зайняла III місце; на міжнародній науковій конференції «Візуальна комунікація в соціокультурній динаміці» (Набережні Човни, 2016 р., 2014 р.); на науковому семінарі кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, 2017 р.); на міжнародній науковій конференції «XIII Харківські студентські філософські читання: до 255-річчя Йоганна Готліба Фіхте» (Харків, 2017 р.); на X міжнародній науковій конференції «Сила слабких: гендерні аспекти взаємодопомоги та лідерства в минулому та теперішньому» (Архангельськ, 2017 р.).

**Публікації.** Результати дисертаційного дослідження висвітлені в 27 публікаціях, з яких 1 монографія, опублікована в німецькому видавництві; 6 наукових статей у фахових виданнях України в галузі філософських наук; 8 міжнародних статей; 1 наукова стаття входить до міжнародної наукометричної бази (ScholarGoogle); 9 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій; 2 наукові публікації в інших виданнях.

**Структура та обсяг дисертації** визначена її метою, завданнями, логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаної літератури (433 позиції). Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, кількість основного тексту – 180.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано пункти актуальності теми; визначена мета, завдання, об'єкт, предмет і методологічна основа дослідження, вказана наукова новизна роботи, теоретична і практична значущість одержаних результатів, можливості їх застосування; подано відомості про апробації основних результатів дослідження та публікації; описана структура і обсяг дисертаційної роботи.

У розділі I **«Емансипаторні дискурси в культурі XIX століття в контексті філософсько-антропологічного аналізу»** проаналізовано теоретичні джерела формування дискурсів емансипації в XIX столітті; методологія дослідження емансипаторних дискурсів та їх візуальної репрезентації; концептуалізована теоретична модель емансипації і філософсько-семантичний зміст проекту емансипації, його дискурсивних стратегій.

У підрозділі 1.1. *«Емансипація як ліберальний проект «турботи про Інших»* доводиться, що дискурси емансипації (форми публічної рефлексії над феноменом емансипації) розвивалися протягом всієї історії культури в різних контекстах (політики, суспільства, церкви). Стверджується, що затребуваність емансипації в XIX столітті стала реакцією суспільства на соціальну несправедливість і дискримінацію національних і расових меншин (Інших) в європейських колоніях, жорстоке пригнічення чорношкірих рабів у США, а також нерівноправність жінок і представників небілих та / або нехристиянських етносів в європейських країнах.

Автор зазначає, що саме в XIX столітті з'являються роботи, які слід вважати етапними в розвитку емансипаторної свідомості культури та філософії, і саме цей факт робить епоху XIX століття «ключовим» періодом в розумінні емансипації. До таких знакових робіт, що формують емансипаторні дискурси, слід відносити трактат

М. Волстонкрафт «На захист прав жінки»; маніфест О. де Гуж «Декларація прав жінки і громадянки»; указ А. Лінкольна про звільнення рабів у США «Проголошення емансипації»; статті С. Мілля («Про громадянську свободу»), роботи К. Маркса і Ф. Енгельса, ряд інших.

Автор вважає логічним об'єднати емансипаторні дискурси під загальною ідеєю проекту «турботи про Інших» (трансформуючи концепт М. Фуко «турбота про себе»), в значенні звільнення расових і гендерних Інших від колоніальної, імперської або патріархатної залежності. В якості ключових елементів емансипаторного дискурсу, спрямованого на «турботу про Інших», автор виділяє дотримання принципів гуманізму, толерантності, наділення правами представників меншин.

У підрозділі 1.2. *«Дискурси емансипації у філософії XIX століття»* виявлено, які філософські та культурно-історичні тексти XIX століття здійснили найбільший вплив на категоризацію дискурсів емансипації і стали джерелами для її сучасного розуміння. Серед найбільш значних текстів виділяються трактати з теорії суфражизму і фемінізму XIX століття, публіцистика прихильників американського аболіціонізму, статті ідеологів єврейського Просвітництва (Гаскалі), роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, а також З. Фрейда. На розвиток концептуального поля емансипації також вплинули філософи, які в тій чи іншій формі розробляли ідеї громадської і політичної волі, становлення ліберального суспільства, пом'якшення контролю держави, церкви, сім'ї над традиційно залежними групами: жінками, дітьми, рабами, чужинцями. Це роботи Ж.-Ж. Руссо, Ш. де Монтеск'є, Г. Гегеля, культурна критика Ф. Ніцше, соціальний утопізм А. Сен-Сімона, Р. Оуена і Ш. Фур'є, статті з філософії свободи М. Бердяєва, праці на захист національних меншин Н. Лєскова і В. Соловйова. Ці роботи послужили в якості філософсько-культурного фону для концептуалізації ідей емансипації XIX століття.

У підрозділі 1.3. *«Методологія дослідження емансипаторних дискурсів та їх візуальної репрезентації в постколоніальній, феміністській, постмодерністській і візуальній критиці»* представлена методологічна база дисертаційного дослідження. Найбільш релевантними для вирішення завдань, поставлених у нашій роботі, стали постструктуралістські концепції влади (М. Фуко, Ж. Дерріда); феміністська критика, зокрема концепції «жіночого письма» і жіночої суб'єктивності Л. Ірігарей, Л. Сіксу, М. Рюткенен; візуальна критика Дж. Бергера, Л. Малві, Л. Нохлін, Т. де Лауретіс, які підкреслювали, що спрямованість погляду суб'єкта є формою утвердження влади суб'єкта над Іншим (у тому числі, в живописі), а також методом вилучення Іншого з символічного простору культури.

Принциповими для дослідження є постколоніальні і постмодерністські концепції Е. Саїда, Г. Бгабга, Е. Каплан, І. Нойманна, в яких були сформульовані основні принципи колоніального дискурсу влади, стратегії культурної політики Заходу, імперського мислення і «імперського погляду» (Е. Каплан) стосовно неєвропейських народів, які, на думку теоретиків постколоніалізму, характеризують «орієнталістський проект» завоювання Сходу, а також складають основу будь-яких інших дискурсів влади, спрямованих на дискримінацію гендерної, расової, національної ідентичності. На базі робіт А. Грамші, Р. Барта, Е. Лакло, Ш. Муффа,

Ж. Дерріда з культурної гегемонії показані можливості деконструкції мікрополітик влади в художніх текстах.

**У розділі II «Жіноча емансипація та конструювання гендерного суб'єкта в художній свідомості XIX століття»** аналізуються репрезентації жіночого (гендерного) Іншого в художній свідомості XIX століття і формування нового, емансипаторного погляду на жіночу громадську і професійну активність.

У підрозділі 2.1. *«Жінка в структурі традиційних гендерних ієрархій XIX століття»* доведено, що у XIX столітті уявлення про жінку з точки зору маскулінного (патріархатного) суб'єкта, який зводить все різноманіття жіночого до бінарної парадигми «жінки-матері» або еротичного об'єкта, було відтворено в зображенні традиційних – залежних, покірливих, підлеглих жінок: «одалісок», «наложниць», «купальниць», «селянок», «служниць», «квіткарки» та ін. в картинах європейських художників (Ж. О. Д. Енгр, Е. Делакруа, Е. Мане, О. Ренуар, В. Тропінін та ін.). Ці образи в живописі відображали суспільний архетип «легковажної», «наївної», «сексуально доступної» або «плодовитої» жінки, що мало на меті візуально підтвердити гендерну ієрархію і домінацію чоловічого статусу в культурі.

У підрозділі 2.2. *«Дискурси емансипації в художній свідомості XIX століття: нові жіночі ролі і статуси»* аналізуються шляхи конструювання емансипаторного («визвольного») дискурсу в романах жінок-письменниць і в живописі жінок-художниць XIX століття.

У підрозділі 2.2.1. *«Літературні рефлексії про емансипацію в «жіночих романах» XIX століття»* стверджується, що яскравим виразом жіночої емансипації в XIX столітті є поява творчості в середовищі самих жінок і легітимація «жіночого погляду» на світ за допомогою цієї творчості. Аналізуються твори жінок-письменниць XIX століття, які відомі як творці жанру «жіночого роману» в літературі: Ж. Санд, Дж. Остін, Ш. Бронте, Г. Бічер-Стоу, М. Вовчок, О. Кобилянська та ін.

Доведено, що в «жіночих романах» XIX століття жінка представлена не як «об'єкт» («жертва», «покірлива», «наложниця»), а як «суб'єкт», здатний до опору патріархатним стратегіям, імперській домінації, гендерним і суспільним стереотипам, владі чоловіка, церкви тощо. Література XIX століття вперше запропонувала громадськості образ «нової жінки», ідею творчого і професійного призначення жінки.

У підрозділі 2.2.2. *«Репрезентації емансипації в живописі жінок-художниць XIX століття»* досліджено творчість європейських та американських жінок-художниць XIX століття, які стали символами жіночої емансипації і творчих успіхів: М. Раєвська-Іванова, М. Башкірцева, М. Бракмон, Є. Гонсалес, М. Кассат, Б. Морізо, Е. Йоріхоу-Бауман, Е. Врангель, З. Серебрякова, різноманітна творчість яких дозволяє говорити про те, що з категорії «музи» і «натурниці» (об'єкта творчості) жінка-художниця в XIX столітті еволюціонувала до статусу «творця», тобто суб'єкта творчості, що формує культурні політики.

У підрозділі 2.3. *«Дискурс «емансипованої жінки» в живописі XIX століття»* вивчено нові жіночі образи в живописі XIX століття, які відображають нові

суспільні ідеї про емансипацію жінки як на рівні сюжетів, так і на рівні специфіки художнього погляду.

У підрозділі 2.3.1. *«Читаюча жінка» як новий суб'єкт в живописі XIX століття* проаналізовано образи «читаючих жінок» в живописі XIX століття (І. Крамської, К. Коро, О. Ренуар, К. Моне, Е. Мане, М. Башкірцева, ін.) і філософське значення цих образів. З опорою на концепцію Ю. Лотмана про «літературоцентричність» XIX століття стверджується, що в XIX столітті відбувається поява «жіночої літератури» і формування «жінки-читача» з власними літературними та художніми смаками як нового суб'єкта суспільного життя.

Висунута концепція, що в XIX столітті жіноча емансипація, громадські дискусії про жіночу освіту та доступ жінок до інтелектуальних професій стимулювали появу в живописі нових жіночих образів, які відображали нове розуміння жінки як самодостатнього інтелектуального суб'єкта, що чинить опір «гегемонії чоловічого погляду».

У підрозділі 2.3.2. *«Жінки творчих професій: репрезентація нових модусів фемінності»* стверджується, що образи «жінок-артисток», «балерин», «танцівниць», «актрис» як окремий напрямок в живописі XIX століття репрезентує тему жіночого творчого лідерства, про можливості соціальних ліфтів для жінки в суспільстві завдяки творчій кар'єрі.

«Жінки-артистки» у творчості Е. Дега, О. Ренуара, К. Піссаро та ін. репрезентують важливі аспекти емансипації – нові емансиповані жінки в живописі XIX століття висловлюють право на те, щоб самим розпоряджатися своїм дозвіллям, власним тілом, самостійно вирішувати питання кар'єри і творчості.

У підрозділі 2.3.3. *«Жінка в спортивному живописі XIX століття як відображення нових уявлень про гендерні ролі та гендерну етику»* розглядаються образи жіночої емансипації в живописі, які відобразили нове розуміння жіночої тілесності, доступу до спорту та фізичної активності.

На прикладі спортивного живопису англійських художників (Дж. Стаббс, Ч. Тернер, Е. Лендсі, А. Дедрукс, ін.) доводиться, що «спортивна жінка» розширювала суспільні уявлення про новий тип жіночої сексуальності як активної, наступальної і ігрової форми поведінки, а також про право жінки на те, щоб заповнювати свій час не тільки рутинною роботою, корисною для сім'ї або церкви, але й залишати час на публічну активність, що має на меті особистий успіх (спортивний, змагальний виграш). У філософському плані це означає, що «жіноче тіло» перестає бути частиною «колективного» – сімейного або національного тіла – і отримує можливість до «автономізації» від тіла колективу, до більшої культурної самостійності, яку за жінкою багато століть не визнавало суспільство.

У розділі III *«Дискурс расової емансипації в живописі XIX століття»* проаналізовані дискурси расової і національної емансипації в живописі XIX століття.

У підрозділі 3.1. *«Колоніальний дискурс у художній свідомості XIX століття»* досліджуються візуальні політики репрезентацій імперії, колоніалізму, расових ієрархій в живописі в контексті концепцій Е. Саїда, Г. Бгабха, Л. Малві, Р. Моханрам, Л. Нохлін.

Доводиться, що в значній кількості творів європейського живопису, присвячених зображенню культур Азії й Африки, очевидним або неявним чином присутній дискурс «нормативності» або «переваги» європейських імперій і «варварства» колоній («східного Іншого»), ієрархії рас, «культурної гегемонії» Заходу над Сходом, що онтологізується шляхом візуалізації в певних символах мистецтва (Р. Барт).

У результаті аналізу зроблено висновок, що в європейському живописі XIX століття були сформовані певні (розхожі) сюжети в зображенні і сприйнятті «символічного Сходу», мета яких була «екзотизувати», «еротизувати», субординувати жителів і традиційну культуру імперських колоній Європи. До таких сюжетів слід віднести образи «східного гарему», «східного базару», «опіумної курильні», «східної в'язниці» (в живописі Ж.-Л. Жерома, Е. Делакруа, А. Пассіні, Т. Шоссерію, Е. Фромантена, ін.) і які репрезентують стереотипи Європи щодо «підступного», «розпущеного», «жорстокого» Сходу, що вимагає дисциплінуючих (або каральних) заходів з боку західного суб'єкта.

У підрозділі 3.2. *«Формування емансипаторного дискурсу в художній свідомості XIX століття»* представлено аналіз емансипаторного дискурсу щодо національних і расових Інших в живописі XIX століття.

Стверджується, що в європейській і північноамериканській суспільній свідомості XIX століття існували принципи розрізнення расових і національних Інших як «зовнішніх Інших» і «внутрішніх Інших», в залежності від їх статусу в межах імперії або за її кордонами.

Висунуто концепцію, згідно з якою в XIX столітті паралельно з «колоніальним» («імперським», «завойовницьким») дискурсом в суспільній свідомості формується емансипаторний («антиколоніальний», «антиімперський») дискурс, який у живописі XIX століття представляє новий спосіб осмислення культурної значущості гендерних і расових меншин у художній свідомості епохи.

Нові образи та теми в живописі XIX століття (Ж.-Л. Жеріко, П. Гоген, А.-Т. Лоуренс, В. Верещагін, В. Полєнов, Ф. Ремінгтон, Г. Фіш, ін.) репрезентують появу нового суб'єкта, який належить до небілої, неєвропейської раси і нехристиянської культури, однак чия повсякденність, релігійні та гендерні цінності маркуються позитивно.

## ВИСНОВКИ

1. У дисертації доведено, що теоретично дискурси емансипації сформувалися під впливом декількох концепцій, з яких найбільш впливовими можна вважати ідеї теоретиків суфражизму, фемінізму і жіночого визвольного руху XIX століття; прихильників аболіціонізму і американської демократії (починаючи з памфлету А. Лінкольна); теоретиків єврейської емансипації (Гаскала); ідеї про необхідність класової, сімейної, національної, гендерної емансипації, висунуті в роботах К. Маркса і його послідовників; емансипаторні погляди З. Фрейда.

2. Зроблено висновок, що емансипація являє собою складний, багатоступінчастий комплекс культурних, економічних і політичних явищ, які в

різних культурах виявляються в різній послідовності і формах, проте включають в себе наступні характеристики: 1) формування суспільного дискурсу «про отримання свободи», право того чи іншого суб'єкта (гендерної або расової меншини) володіти свободою і опиратися залежності; 2) процес суб'єктивізації, перехід раніше залежного Іншого з категорії «об'єкта» в категорію «суб'єкта»; 3) процес вільної самоідентифікації суб'єкта з певною расою, нацією, культурою; 4) набуття суб'єктом автономних (політичних, культурних економічних) прав, його ширша інтеграція в суспільне життя; 5) зміна кордонів між колективним тілом і індивідуальним тілом Іншого, розширення можливостей приватності і вільного вибору; 6) ліберальне ставлення суспільства до акультурації, інтеграції представників меншин в культуру імперії або гегемонної нації; 7) усвідомлений інтерес домінуючої більшості до культури, духовності, побуту, міжкультурних контактів з представниками расової, гендерної меншин; 8) формування соціальних ліфтів і більш висока мобільність в суспільстві для представників пригноблених раніше меншин; 9) візуалізація в мистецтві й артикуляція в культурі потреб расових і гендерних Інших поряд з культурою більшості.

3. Стверджується, що емансипація як феномен суспільного й економічного розвитку продукує «емансипаторний дискурс», який функціонує в суспільній свідомості різних країн і націй в формах «феміністського / суфразистського», «антиколоніального», «антиімперського», «антирасистського» і «аболіціоністського» дискурсів. У суспільній свідомості емансипаторний дискурс розвивався як такий, що протистоїть колоніальному («імперському») дискурсу культури.

4. Доведено, що емансипація має візуально-антропологічний вимір і про це свідчить семантика репрезентацій гендерних і расових Інших (представників національних, гендерних, расових меншин) в європейському і американському живописі XIX століття. Значення емансипації, які превалюють в художній свідомості, базуються на семантиці морально-політичних категорій «свободи», «рівності», «справедливості», «гуманізму», полікультурності, толерантності і знаходять відбиток у художніх образах, сюжетах, темах образотворчого мистецтва.

5. Виявлено, що найбільш продуктивні методології, які дозволяють реконструювати громадські дискурси емансипації в образах живопису XIX століття, це критика влади М. Фуко, постколоніальна теорія Е. Саїда, Г. Співак, Г. Бгабга, Е. Каплан, критика «культурної гегемонії» А. Грамші, феміністська і гендерна критика С. де Бовуар, Ю. Кристєвої, критика культурних міфологій Р. Барта, дискурс-аналіз культурного Іншого І. Нойманна, візуальна теорія Дж. Бергера, Л. Малві, Т. де Лауретіс, Л. Нохлін. Застосування даних методологій дозволяє аналізувати не тільки очевидні вербальні наративи, але також візуальні образи, в яких расові та гендерні стереотипи присутні приховано і вимагають аналізу картин на рівні мікрополітик влади.

6. Проаналізовано принципи традиційного («патріархатного») й емансипаторного зображення жінки в XIX столітті та типологізовано жіночі образи, які сюжетно й тематично втілюють семантику емансипації, відображають не тільки нових суб'єктів в художній свідомості епохи, але також зміну режиму владного

дискурсу: інтелектуальні та «читаючі» жінки, «жінки-артистки» і «спортивні жінки».

7. Розроблено концепцію «зовнішніх» і «внутрішніх Інших» в свідомості імперій XIX століття, згідно з якою образи «зовнішніх Інших» втілювали представники «екзотичних Інших», що живуть на кордонах або за межами європейської імперії, в її колоніях, і виконують функцію «символічного Сходу» в суспільній свідомості імперій (індуси, араби, турки, африканці, тубільці Океанії та ін.). До типології «внутрішніх Інших» європейських імперій треба віднести представників національних і етнічних меншин, які здавна жили на територіях великих імперій, проте не сприймалися як повноправні громадяни: євреї, цигани, індіанці Північної Америки. В емансипаторному дискурсі художньої свідомості XIX століття «зовнішні» і «внутрішні» Інші стають позитивно маркованими.

8. Реконструйовано протистояння двох дискурсів – колоніального і емансипаторного – в художній свідомості XIX століття і в практиках зображення символічного Сходу як «європейського Іншого», а також в зображенні расових, національних меншин. Якщо «колоніальний дискурс» акцентував семантику насильства, еротики або гендлярства в зображенні східного Іншого, то емансипаторний дискурс в живописі XIX століття виразився в практиках «опору» політиці «виключення» гендерних і расових Інших і отримав художню репрезентацію на декількох рівнях: визнання цінності нехристиянської духовної культури і неєвропейських релігійних традицій; утвердження рівноцінності релігійного досвіду різних культур, що виражено в образах «храмових молитов», сакральних будівель; зображення позитивно маркованого життя і побуту представників небілої раси, жителів європейських колоній, індіанців Північної Америки, індусів, арабів, нехристиянських меншин Європи; включення неєвропейського типу жіночої краси (тайтянської, мусульманської, єврейської, індуської, полінезійської, африканської) в систему естетично легітимної жіночності; «антивоєнна» і «антиколоніальна» критика загарбницьких війн і колоніальної експансії, вираз співчуття до жертв насильства незалежно від їх раси і віросповідання; критика будь-яких форм расового, національного, гендерного гноблення; заклик до культурно-національної солідарності, рівності, міжкультурного діалогу; критика рабовласницької системи в Північній Америці, що виявилася в сюжетах втечі чорношкірих рабів з рабства і здобутті свободи (наприклад, в знаковій роботі Г. Фіша «Емансипація»). Сам принцип візуалізації расових Інших в художній свідомості свідчить про зміну їх соціального статусу: вони перестали бути «відсутньою структурою», «екзотикою», предметом декору. Доведено, що емансипаторний дискурс маркує різність як позитивне явище (на відміну від колоніального дискурсу) і формує толерантне ставлення до нових суб'єктів культури.

9. Зроблено висновок, що включення традиційно пригноблених груп в суспільне поле бачення відбувалося не тільки шляхом наділення Інших політичними, громадянськими та освітніми правами, але також шляхом артикуляції їхніх голосів в просторі культури, візуалізації їх нового статусу і нових суспільних ролей. Емансипація змінює мову говоріння (дискурс) про меншини в живописі і в

культури шляхом появи нових тем і жанрів або нової, позитивної семантики Іншого в просторі живопису.

## **СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:**

### ***Індивідуальна монографія:***

1. Фисун Е. Г. Гарем, базар, курильня как метафоры Востока. Образы господства и эмансипации в европейской живописи XIX века. Монография / Е. Г. Фисун. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 140 с.

### ***Наукові статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:***

2. Фисун Е. Г. Моделирование пространства «женского» в живописи XIX века: «мужской взгляд» и «женское тело» / Е. Г. Фисун // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків: ХАІ. – 2013. – № 4. – С. 125-130.

3. Фисун Е. Г. Женские образы в живописи русских и французских ориенталистов: философско-антропологический анализ / Е. Г. Фисун, В. А. Суковатая // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – Харків. – 2013. – № 48. – № 1029-П. – С. 206-212.

4. Фисун Е. Г. «Читающая женщина»: женское образование и поиски женской независимости от «мужского взгляда» в живописи XIX века / Е. Г. Фисун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – Харків. – 2014. – № 49. – № 1083. – С. 119-123.

5. Фисун Е. Г. Восток как «экзотический Другой» в западноевропейском художественном сознании XIX века / Е. Г. Фисун // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – Київ: Центр гуманітарних досліджень НАН України. – 2014. – № 31. – С. 206-217.

6. Фисун Е. Г. Раса и гендер в колониальном воображении европейской живописи XIX века: дискурс-анализ / Е. Г. Фисун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – Харків. – 2015. – № 52. – С. 86-92.

7. Фисун Е. Г. Развитие еврейской эмансипации в контексте национально-освободительных движений в Европе XVIII – XIX веков / Е. Г. Фисун // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса. – 2016. – № 13. – С. 77-80.

### ***Наукові статті, опубліковані в наукових фахових виданнях інших держав:***

8. Фисун Е. Г. Восток и женственность в работах русских и французских ориенталистов: инверсии взгляда / Е. Г. Фисун, В. А. Суковатая // Культура и искусство. – Москва: НБ-Медиа. – 2013. – № 2. – С. 153-160.

9. Фисун Е. Г. От «одалиски» к «эмансипированной женщине»: эволюция женских образов в визуальном сознании XIX века / Е. Г. Фисун, В. А. Суковатая // Человек. – Москва: Российская академия наук. – 2014. – № 4. – С. 83-96.

10. Фисун Е. Г. «Жестокость» города и «идиллия» деревни: гендерные метафоры эмансипации и патриархата в живописи XIX века / Е. Г. Фисун // Экономика. Общество. Человек: материалы II Международной научно-практической конференции «Приоритетные направления в развитии современного общества: междисциплинарные исследования». Часть 2: Философские проблемы социально-гуманитарного знания; Белгор. гос. технол. ун-т; Белгор. регион. отд-е РАЕН. – Белгород: Изд-во БГТУ. – Вып. XXIII. Ч. 2. – 2014. – С. 287-296.

11. Фисун Е. Г. Женские тела и имперские фантазии: гарем как территория восточного Другого / Е. Г. Фисун, В. А. Суковатая // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – Москва. – 2014. – № 4. – С. 13-22.

12. Фисун Е. Г. «Женщины-артистки в живописи XIX века: репрезентация женских желаний» / Е. Г. Фисун // Визуальная коммуникация в социокультурной динамике: сборник статей международной научно-практической конференции (23 октября 2014 года). – Казань: Из-во Казан. ун-та. – 2015. – С. 109-118.

13. Фисун Е. Г. Эмансипация и ее репрезентации в живописи женщин-художниц XIX века: визуально-антропологический анализ / Е. Г. Фисун // Визуальная коммуникация в социокультурной динамике: сборник статей II Международной научной конференции (24 – 25 ноября 2016 года). – Казань: Изд-во Казан. ун-та. – 2016. – С. 220-223.

14. Фисун Е. Г. Дискурсы эмансипации в «женских романах» XIX века: новые гендерные роли и статусы / Е. Г. Фисун // Вестник университета Кайнар. – Алматы: Академия Кайнар, Республика Казахстан. – 2017. – № 2. – С. 20-27.

15. Фисун Е. Г. Эмансипация как проект либерального развития общества в XIX веке / Е. Г. Фисун // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – Гомель: Гомельский государственный университет имени Франциско Скорины, Белоруссия. – 2017. – № 4 (103) Гуманитарные науки. – С. 156-160.

#### ***Наукові статті у виданнях, що входять до наукометричних баз:***

16. Фісун К. Г. Гендерні стратегії та емансипація в живопису жінок-художниць XIX століття / К. Г. Фісун // Гендерна політика очима української молоді: матеріали підсумкової конференції X Регіонального конкурсу молодих вчених, Харків, 30 листопада 2016 р.; ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. – 2016. – С. 242-249 (ScholarGoogle).

#### ***Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

17. Фисун Е. Г. Бифуркация «Восток – Запад» в контексте художественных практик XIX века: визуально-антропологический анализ / Е. Г. Фисун // Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «IX Харківські студентські філософські читання». – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – 2013. – С. 94-95.

18. Фисун Е. Г. Экзотизация окраин Европы: этнография как идеологический проект в европейской живописи XIX века / Е. Г. Фисун // Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «Х Харківські студентські філософські читання» присвячені 290-річчю І. Канта. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – 2014. – С. 33-34.

19. Фисун Е. Г. «Женщина-интеллектуалка» в XIX веке: культурные взаимодействия Франции и России / Е. Г. Фисун // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір., м. Харків, 8 – 9 квітня 2014 р. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. – С. 123-124.

20. Фисун Е. Г. Женственность XXI века: типология и особенности видения / Е. Г. Фисун // Релігія, релігійність, філософія і гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць IX Міжнародної науково-практичної конференції (29 – 30 грудня 2014 року). – Рубіжне: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2014. – С. 71-73.

21. Фисун Е. Г. Образ «горожанки» и женская эмансипация в живописи XIX века / Е. Г. Фисун // Нові завдання суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 19 – 20 червня 2015 року). – Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». – 2015. – С. 93-96.

22. Фисун Е. Г. Семиотика Востока в имперской идеологии и ее репрезентация в европейской живописи XIX века: философско-антропологический анализ / Е. Г. Фисун // Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 17 – 18 липня 2015 року). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства». – 2015. – С. 90-92.

23. Фисун Е. Г. Еврейская эмансипация и антисемитизм в XIX веке: философско-антропологический контекст / Е. Г. Фисун // Антропологічні виміри філософських досліджень: матеріали 5-ої міжнародної наукової конференції, Дніпропетровськ, 14 – 15 квітня 2016 р., Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. – Дніпропетровськ: ДНУЗТ. – 2016. – С. 75-78.

24. Фисун Е. Г. Эмансипация как либеральный проект «заботы о Других» в XIX веке / Е. Г. Фисун // XIII Харківські студентські філософські читання: до 255-річчя Йоганна Готліба Фіхте. Матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, 18-19 травня 2017 р. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2017. – С. 74-77.

25. Фисун Е. Г. Женская эмансипация в контексте развития прав человека в XIX веке / Е. Г. Фисун // Сила слабых: гендерные аспекты взаимопомощи и лидерства в прошлом и настоящем. Материалы Десятой международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА им. Н. М. Миклухо-Маклая РАН, 7 – 10 сентября 2017 г., Архангельск: В 3-х томах. – Москва: ИЭА РАН. – 2017. – Т. 2. – С. 127-130.

***Наукові статті в інших виданнях, які додатково відображають наукові результати дисертації:***

26. Фисун Е. Г. Образы гендерной и расовой эмансипации в романе Г. Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» / Е. Г. Фисун // Virtus: Scientific Journal. – Rubizhne: Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University. – 2015. – # 2, May. – P. 50-54.

27. Фисун Е. Г. Крестьянки, наложницы, артистки, наездницы: открытие «новой женственности» в живописи XIX века / Е. Г. Фисун, В. А. Суковатая // «UNIVERSITATES. Наука та просвіта». Асоціація випускників, викладачів і друзів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків. – 2015. – № 3 (62). – С. 10-23.

## АНОТАЦІЯ

**Фісун К. Г. Гендерна та расова емансипація в художній свідомості XIX століття: філософсько-антропологічний аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – «філософська антропологія, філософія культури» (Філософські науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню репрезентацій емансипації гендерних, національних та расових Інших у художній свідомості XIX ст. Новизна дослідження обумовлена тим, що вперше в контексті постколоніального, гендерного, феміністського аналізу вивчено, в яких образах, темах і сюжетах європейського та американського живопису були відображені дискурси емансипації гендерних і расових меншин в культурі XIX ст. (жіночої емансипації, емансипації чорношкірих рабів в США, лібералізації європейських уявлень про культури Сходу, єврейської емансипації та ін.). Емансипація розглянута як проект «турботи про Інших», як формування нового модусу відносин культури меншин з культурою домінуючої більшості, який спрямований на лібералізацію статусу гендерних і расових меншин в суспільній свідомості, усвідомлення Іншим своєї цінності. В роботі досліджено філософсько-антропологічні та гендерні особливості репрезентації емансипованих Інших у різних жанрах класичного живопису XIX ст. Результати дисертації можуть бути застосовані в якості основи для викладання курсів з філософії, культурології та подальшого розвитку новітніх напрямків сучасної філософської антропології в Україні.

**Ключові слова:** емансипація, Інший, орієнталізм, художня свідомість, гендерний суб'єкт, постколоніальні дослідження, гендерні дослідження, візуальні дослідження, постмодерністська теорія.

## АННОТАЦИЯ

**Фисун Е. Г. Гендерная и расовая эмансипация в художественном сознании XIX века: философско-антропологический анализ. – Квалифицированная научная работа на правах рукописи.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности – 09.00.04 «философская антропология, философия культуры» (Философские науки). – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию репрезентаций эмансипации гендерных, национальных и расовых Других в художественном сознании XIX века. Новизна исследования обусловлена тем, что впервые в контексте постколониального, гендерного, феминистского анализа изучено, в каких образах, темах и сюжетах европейской и американской живописи были отражены дискурсы эмансипации гендерных и расовых меньшинств в культуре XIX века (женской эмансипации, эмансипации чернокожих рабов в США, либерализации европейских представлений о культуре Востока, еврейской эмансипации и др.). Эмансипация рассмотрена как проект «заботы о Других», как формирование нового модуса отношений культуры меньшинств с культурой доминирующего большинства, который направлен на либерализацию статуса гендерных и расовых меньшинств в общественном сознании, осознание Другим своей ценности. В работе исследованы философско-антропологические и гендерные особенности репрезентации эмансипированных Других в разных жанрах классической живописи XIX века. Результаты диссертационного исследования могут быть применены в качестве основы для преподавания курсов по философии, культурологии и дальнейшего развития новейших направлений современной философской антропологии в Украине.

**Ключевые слова:** эмансипация, Другой, ориентализм, художественное сознание, гендерный субъект, постколониальные исследования, гендерные исследования, визуальные исследования, постмодернистская теория.

## ABSTRACT

***Fisun K.H. Gender and racial emancipation in the artistic consciousness of the XIX century: philosophical-anthropological analysis. – Qualified scientific work as a manuscript.***

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Sciences, speciality 09.00.04 – “Philosophical anthropology, philosophy of culture” (Philosophical sciences). – V. N. Karazin Kharkiv National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the research of representations of emancipation of gender, national and racial Other in the artistic consciousness of XIX cent. This work is one of the first attempts in the Ukrainian philosophy to comprehend the problems of gender, racial and national emancipation in the culture of XIX cent. as philosophical

phenomenon, which was reflected not only in the political and social spheres, but in the artistic consciousness of that time as well.

The relevance of the study is due to the appeal to one of the most acute problems of modern culture – this is the development of ideas about the possibilities of liberalizing the status of gender, national and racial minorities (Others) that occupy the status of “Other” in culture, the formation of a multicultural and democratic society. The theoretical significance of the research is in the development of a categorical field of the emancipation project, which has not been done ever before. Methodological significance is that the philosophical-anthropological analysis of visual projections of emancipation is made in the context of multidisciplinary methodological approaches: post-structuralist, feminist, post-colonial.

For the first time the author introduces painting as one of the forms of social consciousness as a new material for a critical comprehension of emancipation as an integral philosophical project which has not only historical, political, social, philosophical and theoretical sources of formation, but also visual projections in the art of the XIX cent.

Novelty of research is in the fact that for the first time in the context of postcolonial, gender, feminist analysis, the author studied in what images, themes and plots of classical painting the discourses of emancipation of gender and racial minorities (cultural Other) of XIX cent. were reflected – female emancipation, the emancipation of black slaves in the United States, the liberalization of European notions of Oriental culture, Jewish emancipation, and others.

For the first time on the material of classical painting, the author reconstructs the polemics of the colonial (“imperial”, patriarchal) and emancipatory (humanistic, anti-colonial) cultural discourses, which were reflected in the difference of semantics of artistic images of the Other, in the creation and deconstruction of gender and racial hierarchies. The emancipatory discourse opposes the colonial (imperial) cultural discourse, which is directed to marginalize and “seize” the minorities from the category of cultural normativity and objectivize them as passive and dependent Other in culture.

The author analyzes the historical and cultural discourses of the emancipation of Europe and America, the sources of formation and peculiarities of development in the XIX cent., and notes their philosophical commonness. The author develops a philosophical project of emancipation as “caring for Other” (transforming Michel Foucault's concept of “self-care”), which aims to form a new mode of relations between the culture of minorities and the culture of the dominant majority, aimed at modernizing and liberalizing the status of gender and racial minorities in public consciousness, their liberation from colonial, imperial or patriarchal dependence, the development of the subjectivization of the Other in culture.

The author proves that the semantics of the emancipation of the Other was reflected in the artistic consciousness in the images of “emancipated women”, in the images of the East as the “European Other”, in the themes and images of the heroes of famous works of female writers and paintings of female artists of the XIX cent., in the images of various national and ethnic minorities as “external” and “internal” Other empires (Jewish pilgrims, black slaves, Asian descendants, Australian aborigines, Indian tribes, etc.).

Classical painting of the XIX century is studied by the author as one of the types of “artistic anthropology”, in the images and subjects of which the politics of look are realized, the appearance of new subjects in culture as “unique Other” is reflected, as well as the change of regime of power discourse, the evolution of public views on emancipation. The author proves that emancipation has a visual-anthropological dimension, is reflected in different forms, types and genres of artistic consciousness of the XIX century.

The results of the dissertation research can be used as a basis for teaching philosophy, cultural studies and further development of the latest trends in modern philosophical anthropology in Ukraine, such as: visual research, gender and feminist critique, postcolonial theory, the theory of the Other, art studio.

**Key words:** emancipation, Other, orientalism, artistic consciousness, gender subject, postcolonial research, gender studies, visual research, postmodern theory.